

J. Mariański (red.), Kondycja moralna społeczeństwa polskiego, Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk, Komitet Socjologii, Kraków 2002, ss. 531.

Zachowanie ładu wymaga, aby życiem pojedynczych osób i życiem społecznym rządziły obiektywne normy moralności. Tymczasem we współczesnych pluralistycznych społeczeństwach narasta świadomość, że wszystkie systemy wartości i stojące na ich straży normy nie są absolutne, ale zmienne w zależności od aktualnej sytuacji. Dokonuje się niebezpieczne przejście od orientacji normatywnej do orientacji sytuacyjnej. W konsekwencji rozwija się relatywizm i permissywizm moralny. Socjologowie zauważają w rozwiniętych społeczeństwach Zachodu chaos normatywny, anarchizację, a nawet przejawy anomii moralnej. Są na ogół zgodni, co do istnienia kryzysu moralnego.

Te procesy przemian moralności, a biorąc szerzej, kultury, zachodzące na Zachodzie, wywierają wpływ na etos polskiego społeczeństwa. Wpływ ten nasilił się po 1989 roku, gdy nasze społeczeństwo, po odrzuceniu systemu komunistycznego, otwarło się na przyjmowanie metodą imitacji zachodnich modeli i wzorów życia w różnych dziedzinach. Tu rodzi się pytanie, na ile przemiany ekonomiczno-społeczno-kulturowe, zachodzące w Polsce po 1989 roku, pociągnęły za sobą także sferę moralności.

Odpowiedź na to pytanie pojawiła się po upływie dziesięciolecia tzw. transformacji ustrojowej. Mianowicie Komitet Socjologii Polskiej Akademii Nauk w 2000 roku postanowił przygotować ekspertyzę socjologiczną dotyczącą kondycji moralnej polskiego społeczeństwa, uwzględniającą aspekty instytucjonalne i mentalno-kulturowe dokonujących się zmian. Podjęte zadania badawcze dotyczyły czterech priorytetów: rozpoznania stopnia zaawansowania i dynamiki zmian w wartościach i zachowaniach moralnych w kontekście zasadniczych zmian, zapoczątkowanych po 1989 roku; określenia tego, co w dokonujących się zmianach wynika z przeszłości, a co jest wynikiem aktualnych tendencji; ustalenie tego, co w polskich przemianach moralnych wydaje się uniwersalne, a co jest raczej specyficzne dla naszego kraju; prognozowanie dalszego przebiegu procesów przeobrażeń moralnych. Przygotowana ekspertyza jest dziełem wielu wybitnych polskich socjologów, dzięki czemu posiada dużą wartość naukową. Całość ekspertyz zawiera się w recenzowanej tu pracy zbiorowej pod redakcją ks. Janusza Mariańskiego.

W całościowym opracowaniu, złożonym z 23 artykułów, można wyodrębnić trzy części, które jednak częściowo zachodzą na siebie. W części pierwszej są zamieszczone cztery teksty. Pierwszy z nich, autorstwa

Marka Ziółkowskiego, ukazuje społeczno-kulturowy kontekst kondycji moralnej polskiego społeczeństwa; drugi, napisany przez Jerzego Mikułowskiego Pomorskiego, charakteryzuje etos inteligencji w zmieniających się uwarunkowaniach; trzeci, przygotowany przez Annę Kulpińską, opisuje kondycję społeczną i moralną robotników przemysłowych; czwarty, autorstwa Lucjana Kocika, ukazuje przemiany moralne i obyczajowe wsi polskiej.

Część druga, najobszerniejsza, zawiera opracowania podejmujące analizę różnych przejawów kondycji moralnej obywateli Polski w rozmaitych dziedzinach życia publicznego. Na temat moralności w życiu gospodarczym napisano sześć artykułów. Kazimierz W. Frieske pisze o moralności ładu instytucjonalnego, Witold Morawski – o stanie realizacji zasad sprawiedliwości społecznej, Władysław Jacher i Urszula Swadźba – na temat etosu pracy w Polsce, Maria Jarosz – na temat dysfunkcji procesu prywatyzacji w wymiarze instytucjonalnym i społecznym, Aniela Dylus – na temat erozji standardów etycznych w biznesie, Elżbieta Tarkowska – o moralności ludzi ubogich. Na temat moralności w życiu politycznym wypowiedziały się cztery osoby: Anita Miszalska pisze o powiązaniach między moralnością a demokracją, Jacek Wasilewski – o moralności elit politycznych, Kazimierz Z. Sowa – o uwarunkowaniach zepsucia życia publicznego we współczesnej Polsce, Andrzej Kojder – o korupcji i poczuciu moralnym Polaków. Na temat moralności w dziedzinie prawa wypowiedziała się jedna osoba, Grażyna Skąpska pisząc o stosunku do bezprawia wyrządzonego w przeszłości na przykładzie restytucji mienia. Również w dziedzinie życia kulturalnego mamy jedną wypowiedź, Aldony Jawłowskiej, na temat miejsca wartości w świecie reklamy.

W trzeciej części całościowego opracowania znajduje się sześć wypowiedzi. Krzysztof Kiciński pisze na temat ogólnych orientacji moralnych polskiego społeczeństwa, Franciszek Adamski – o kondycji społeczno-moralnej rodziny, Hanna Świda-Ziemia – o permissywnym moralnym w środowiskach młodzieży, Krystyna Szafraniec – o orientacjach normatywnych młodzieży w warunkach anomii okresu transformacji, Janusz Mariański – na temat relacji pomiędzy religią i moralnością, Piotr Sztompka – o integracji europejskiej jako szansie kulturowej. Całość rozważań i analiz zamyka refleksja Andrzeja Grzegorzycy na temat idei kierujących zachowaniami społecznymi.

Oceniając całościowo wymienione wyżej opracowania, trzeba stwierdzić, że zawierają one obszerne kompendium wiedzy empirycznej na temat postaw i zachowań moralnych polskiego społeczeństwa na przełomie XX i XXI wieku oraz wnikliwą interpretację przemian i uwarunkowań moralności. Autorzy więcej miejsca poświęcają faktom negatywnym niż pozytywnym w moralności, co zdaniem zwykłych obserwatorów „bez szkiełka i oka” – prawidłowo odzwierciedla rzeczywistość. Na potwierdzenie tej opinii warto tu odwołać się do jednego z autorów ekspertyzy: „U progu trans-

formacji nikt nie sądził, że przestępczość zarejestrowana wzrośnie w Polsce w ciągu dziesięciu lat niemal 2,5 raza, do 1 266 910 przestępstw w 2000 r., a jej wskaźnik na 100 tys. ludności wydatnie przekroczy 3 tys. Nikt nie przewidywał, że liczba rozbojów wzrośnie trzykrotnie i nasilą się przestępstwa o charakterze agresywnym, niezwykle brutalne i sadystyczne. Co więcej, nie słyszało się głosów przestrzegających przed terroryzmem kryminalnym i mafijnymi układami łączącymi wielki biznes z wielką polityką. Najwięksi pesymiści zapewne nie sądzili, że wykrywalność przestępstw w III RP gwałtownie się zmniejszy, a korupcja stanie się w Polsce na przełomie stuleci plagą społeczną numer jeden” (A. Kojder, s. 233). Była zatem potrzeba pisania o negatywach. Zło trzeba ujawnić i napiętnować, aby w ten sposób stworzyć warunki jego usunięcia.

Z drugiej strony trzeba lojalnie przyznać, że autorzy ekspertyz zauważają też pozytywne aspekty kształtującej się w warunkach transformacji świadomości społecznej. W polskim społeczeństwie działają osoby, grupy i instytucje, które zachowują i rozwijają wartości moralne i społeczne, bronią ich i proponują je innym. Całościowo jednak patrząc, kondycja moralna polskiego społeczeństwa nie jest klarowna, a raczej staje się coraz bardziej wieloznaczna i niejasna. Toteż recenzowane dzieło nie zamyka podjętego dyskursu nad moralnością Polaków, a raczej szerzej go otwiera, zarówno na płaszczyźnie naukowej, jak i popularnej (obywatelskiej). Niezależnie od tego wyniki ekspertyzy mają także znaczenie praktyczne; mogą służyć wychowaniu młodego pokolenia i kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego w duchu poszanowania wartości moralnych i społecznych. Jest to szczególnie aktualne dziś, gdy rozbudzone siły dobra zmierzają do całościowej i gruntownej odnowy szeroko rozumianego życia społecznego. Z powyższych względów lektura niniejszego dzieła jest zalecana wszystkim.